

Årets Sten

Röd Bohus

TEXT PETER WILLEBRAND

Varje sten har satt sitt rättmätiga avtryck i den svenska byggnadshistorien. Riksbankshuset är ett arkitektoniskt paradexempel på årets sten 2014, svart diabas. Motsvarigheten när det handlar om Röd Bohus finns i Göteborg.

– Telegrafverket är en fantastisk byggnad som säger mycket om sin samtid, säger Lennart Selrot, stenkonsult med lång erfarenhet från Röd Bohus i många projekt.

Medan Riksbankshuset är ett avtryck från ett osentimentalt välfärdssamhälle som under 60- och 70-talen rev och byggde nytt är Telegrafverkets ett nationalromantiskt monument som markerar övergången till 1900-tal, det moderna Sverige. Militären hade efter 100 år flyttat ut från det gamla kasernområdet i Göteborg samtidigt som den revolutionerande telefontekniken krävde större utrymmen. Rader av kvinnor satt vid växlarna som manuellt kopplade samman samtalen.

Kasernerna revs och arkitekten Hans Hedlund ritade ett palatsliknande fem våningar högt Kungligt Telegrafverk i jugendstil som uppfördes åren 1909–1912. Det växte så småningom till ett helt kvarter. Hedlund var känd för sina detaljerade anvisningar och ska tydligt ha angett att graniten skulle vara just rödgrå. Det är råhuggen granit och rött tegel i fasaden mot Kungsgatan och Kaserntorget. Entrén är ett koncentrat av dåtidens mästerliga stenhuggarkonst. Friser av Carl Eld är huggna ovanför huvudentrén och skulptören Carl Fagerberg har gjort de två björnar som är inhuggna i trappans sidor.

– Telegrafverket har fortsatt att vara en del av Göteborgs utveckling. I dag är flera verksamheter inrymda i byggnaden, bland annat en läkarmottagning, säger Lennart Selrot.

Hallindens Granit är Sveriges största leverantör av Röd Bohus. Företagets två sorter av Röd Bohus – Brastad och Skar-

stad – bryts vid stenbrotten med samma namn. Men den grå graniten dominerar fortfarande produktionen.

– I dag är procentfördelningen mellan grå och röd granit som vi bryter 55/45, men efterfrågan på den röda stenen ökar, säger Jörgen Lundgren, försäljningsansvarig vid Hallindens Granit.

Marknaden finns främst i Sverige och övriga Europa. Röd Bohus har en varm färgton och tekniska värden som är typiska för svensk granit, som hög hållfasthet och frosttålighet. Nybyggnation och gravstenar är huvudsakliga användningsområden. Några projekt som Hallindens Granit levererat Röd Bohus till de senaste åren är Kungsbacka torg, Stora torget i Hjo samt Citytunneln i Malmö.

– Den röda färgen gör den också mycket populär som gravsten i länder som till exempel Polen, där man har helt

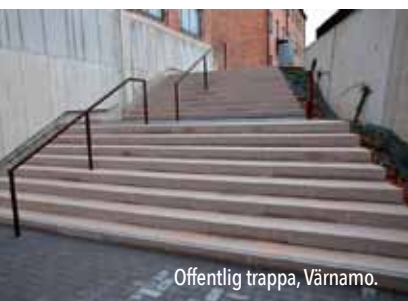
FOTO: ANNA RUT FRIDHOLM

FAKTA

RÖD BOHUS

- **Hallindens Granit** är Sveriges största leverantör av Röd Bohus. Företagets två sorter av Röd Bohus – Brastad och Skarstad – bryts vid stenbrotten med samma namn.
- **Emmaboda Granit** bryter den tredje varianten av Röd Bohus – Broberg.

Röd Bohus är en av Sveriges mest typiska och populära stensorter, inte minst för att den fungerar i så många sammanhang. Här Nordeas kontor på Sveavägen i Stockholm.

Offentlig trappa, Värnamo.

FOTO: EMMABODA GRANIT

Fräs av Carl Eldh, Telegrafverket.

FOTO: WIKIMEDIA.COM. ©©©ROLF BROBERG

Nordeahuset, Stockholm.

FOTO: ANNA RUT FRIDHOLM

Telegrafverket, Göteborg.

andra traditioner än vi när det handlar om synen på gravvårdar, säger Jörgen Lundgren.

Nordeahuset på Sveavägen i Stockholm är Jörgen Lundgrens eget favoritexempel på en byggnad i Röd Bohus. Det är ett sentida namn som vittnar om de senaste årtiondenas strukturaffärer inom bankvärlden. Det kallades Götabankshuset när huset började byggas 1963, för att stå färdigt 1967. Stenfasaden har visat sig vara betydligt mer beständig än finansvärlden.

– Det har i snart 50 år stått emot väder och vind och har heller aldrig tvättats. Ändå har fasaden kvar sin lyster. Fantastiskt. Det var också ett hus som byggdes i moduler, vilket var väldigt speciellt för sin tid, säger Jörgen Lundgren.

Anders Tengbom var den arkitekt

som ritade Nordeahuset. Det är också Tengbom Arkitekter som har ritat det nya kontorskomplexet Mästerhuset i Stockholm city, som snart ska husera Nordeas nya huvudkontor. Det beräknas stå klart till våren och ska kläs i en fasad som består av fyra stensorter, varav tre är svenska: Skarstad Röd Bohus, Vånga och Flivik.

– Jag gillar att Tengbom får knyta samman historien mellan byggnaderna och har tagit fasta på att stenen står för kontinuitet.

Stenen har levererats i färdiga element. Vissa hörndelar har monterats på ett sätt så att man knappt uppfattar skarvarna, i stället ser de ut som hela block. Byggnadens fasad öppnas också upp så att förbipasserande upplever mer liv i gatunivå.

– Det är runt 37 000 kvadratmeter med butiker och byggnaden ska ha högsta miljöprofil, säger Jörgen Lundgren.

Den tredje varianten av Röd Bohus – Broberg – bryts av Emmaboda Granit där Joakim Steen är försäljningschef. Även han ser ett uppsving för den röda graniten.

– Vi har levererat stora volymer till storstadsområdena de senaste åren. Broberg används framför allt i offentlig miljö, till gator och torg. Gustav Adolfs torg i Malmö är ett exempel. Vi levererar också stora mängder Broberg till pågående projekt som Skeppsbron i Göteborg.

En stor del går också på export.

– Främst till våra grannländer. I Danmark är Broberg populär i både byggnader och på torg, säger Joakim Steen.

Trots att granit har brutits i Bohuslän sedan början 1840-talet är historieskrivningen kring den lokala stenindustrin rätt knapphändig, i alla fall jämfört med den kring stenindustrin i Skåne och Småland. En förklaring kan vara att

FOTO: WIKIMEDIACOMMONS © ROIF BROBERG

FOTO: ANNA RUT FRIDHOLM

Mästerhuset, Stockholm.

stenbrytningen hade större betydelse för befolkningen där. Stenfyndigheterna på 1800-talet stoppade upp utvandringen till Amerika, medan man på västkusten alltid hade kunnat försörja sig på fiske.

Men det betyder inte att stenbrytningen i Bohuslän var en mindre viktig arbetsgivare. Runt 1910 stod Bohuslän för två tredjedelar av all svensk stenexport.

I slutet av 20-talet arbetade runt 12 000 människor med sten i Bohuslän, men depressionen några år senare skulle göra många av dem arbetslösa.

I samband med andra världskriget fick stenbrytningen ett nytt uppsving. Den svenska graniten var populär när Hitlers Tredje rike skulle byggas. År 1941 tecknades ett tioårigt ramavtal som garanterade leverans av sten till Tyskland för 3,3 miljoner kronor årligen. Men när krigslyckan

vände ett par år senare sjönk efterfrågan och beställningarna blev kvar i Sverige, fullt betalda. Den i folkmun kallade "Hitlerstenen" såldes efter krigsslutet tillbaka till stenföretagen vid en auktion, kraftig rabatterad. Företagen hade ingått en kartell där överenskommelsen var att inte bjuda på varandras leveranser. Det blev en bra affär, där samma sten gav god avans vid två tillfällen.

Efterkrigstiden blev tuffare. Nya material för vägar och trottoarer slog ut många stenföretag. När stenindustrin i Norra Bohuslän upplevde ett uppsving i början av 60-talet var stenhuggare ett bristyrke. Man fick söka arbetskraft i Europa.

Bohusläns stenindustri står än i dag för en större del av den svenska stenproduktionen. Men branschen har rationaliserats, liksom övrig svensk industri.

– Produktionen per anställd har fyrfaldigats, säger Jörgen Lundgren. ■

”Det finns en värme i nyanserna”

SKULPTÖREN PÅL SVENSSON lyfter fram färgnyanserna i Röd Bohus som stenens främsta egenskap ur ett konstnärligt perspektiv.

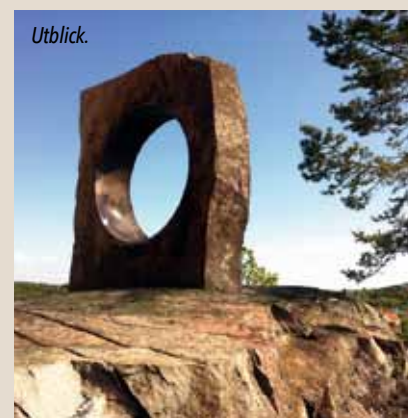
– Det finns en värme i färgen som kommer särskilt till sin rätt när ytorna är relativt stora. På en liten yta kan den röda färgen uppfattas som stark, men när man ser den i ett större block får den ett mindre genomslag, vilket ger den varma tonen, säger han.

Som sten betraktad har Röd Bohus de typiska egenskaper som kännetecknar den svenska graniten.

– Klyvbarheten gör att du får fram väldigt fina delar som kan sammanfogas igen. Dessutom har den en yta som kan blankpoleras.

ETT AV PÅL SVENSSONS egna mest kända verk i Röd Bohus är *Utblick* vid Härlidsberget i Grebbestad. Skulpturen är tre meter hög, med ett urtaget cirkelhål som mäter 180 centimeter i diameter. Cirkelns insida är urskälad och polerad.

– Jag hittade ett fantastiskt stycke sten som den kunde huggas ur. Den gav mig också idén till *Utblick & insikt*, skulpturen i diabas som ska stå i inre hamnen i Malmö. ■

Utblick.

LÄS MER!

STENEN SOM ALLTID VARIT POPULÄR ►►

En unikt vanlig sten

"Jag kan ej glömma staden, som ligger där i dyn, den luktar majs och hudar och fruntimmers parfym, som pampasvinden blandar med doft av feberträn men kajerna är lagda med sten från Bohuslän."

Ur *Balladen om Ernst Georg Johansson* av **Evert Taube**, 1936.

Om man skulle fråga hundra slumpvis valda svenskar om de kunde namnge någon granitsort, är jag övertygad om att Röd Bohusgranit skulle placera sig överst på listan. Så var det för mig, när jag var ung och jag tror inte att det har skett någon större förändring. Evert Taubes nästan sägenomspunna visa har nog bidragit till bilden, men det är förstas inte hela sanningen

Den röda Bohusgraniten har utomordentliga testvärden, som gör den mycket lämplig för så gott som alla områden inom bygg- och anläggningssektorn. Men de egenskaperna har nästan alla de granitsorter som redovisas i *Stenkartoteket*.

Jag tror att det unika med den här stenen är att den är så vanlig, vilket i och för sig skulle kunna vara en motsägelse. Stenen blir lika intressant antingen man använder råhuggna, krysshamrade, flammade eller slipade och polerade ytor. Självt är jag mest förtjust i till exempel fasadbeklädnader, där man kombinerar den stramare flammade ytan med en mera färgmättad polerad.

De här variationsmöjligheterna har också gjort att stenen blivit mycket omtyckt till gravvårdar. I vårt land finns det säkerligen hundratusentals stenar med röd Bohusgranit i olika utföranden. Export av råvara och halvfabrikat sker dessutom kontinuerligt för gravvårdstillverkning i bland annat Norge, Danmark, Tyskland, Frankrike och Beneluxländerna.

EN ANNAN ANLEDNING till stenens popularitet är att den i alla tider har funnits på marknaden. Det har alltid funnits flera företag som producerat råvara vid de olika förekomsterna på Sotenäset och Stångenäset i mellersta Bohuslän. Från början hämtades folk till stenbrotten från bland annat Blekinge. Hur många bryter sten där i dag?

Tillgången till bra råvara finns alltså alltså i Bohuslän och det finns inga tecken på att detta skulle förändras inom överskådlig tid. I dag bryts Röd Bohus av två av medlemsföretagen i Sveriges Stenindustriförbund. Därifrån går stora volymer till produktion av sten för utemiljö som markbeläggningar, trappor, murar etc. Utöver den inhemska marknaden har export till Danmark spelat en stor roll de senaste årtiondena.

Inom detta expansiva marknadssegment har det kommit in många underliga imitationsprodukter från läggkostnadsländer, där stenarbetarnas hälsa gravt åsidosatts för att kunna producera så billigt som möjligt. I takt med att stenindustrins etiska regler har fått allt större genomslagskraft inom såväl arkitektkåren som de större kommunerna, har ordningen delvis återställts. Röd Bohusgranit är i dag föreskriven och upphandlad till en rad planerade och pågående objekt.

MITT EGET FAVORITOBJEKT? Utan tvekan är det Nils Ericson Terminalen i Göteborg. För detta arbete fick Niels Torp Arkitekter Stenpriset 1997.

Som ansvarig för det tillverkande företaget, dåvarande Bohussten, hade jag förmånen att få diskutera och följa arbetet under resans gång. Huvuddelen av granitprojektet är de stora, massiva granitportalerna som leder ut och in till respektive busstation. Sidostyckena är 2 550 x 1 600 x 700 millimeter, medan överliggaren är 3 800 x 1 600 x 530 millimeter. Ytorna är på vissa sidor råkilade och på andra sågade och flammade. I terminalens kontorsbyggnad har arkitekten valt samma granit, Röd Bohus Skarstad. I det här fallet med en ramsågad, matt yta.

Den intresserade kan gå in på SVT Play och se på ett nyproducerat avsnitt i serien *Arkitekturens pärlor*, där Christoffer Barnekow och Martin Rörby beskriver hela byggnaden inklusive granitarbetena.

LENNART SELROT, STENKONSULT